

УДК 2.27/3.32.329

«ПРАВОСЛАВНИЙ ЧИННИК» У ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ МІЖВОЄННОГО ЗАКАРПАТТЯ (1919 – 1939)

Маріан ТОКАР

Marian Tokar. "Orthodox factor" in the activities of political parties in interwar Zakarpattia (1919 – 1939).

The article presents arguments for the politicization and partisanship of Orthodoxy in interwar Transcarpathia, which became a voluntary region of the Czechoslovak Republic after the First World War. The parties that actively used the "Orthodox factor" were mentioned. It was emphasized that the ideology of such political organizations accordingly integrated everything connected with the Orthodox movement in the region.

Key words: church, state, Orthodox, politicization, Zakarpattia.

Маріан Токар. «Православний чинник» у діяльності політичних партій міжвоєнного Закарпаття (1919 – 1939).

У статті наводяться аргументи політизації та партизації православ'я в міжвоєнному Закарпатті, яке стало добровільним регіоном Чехословацької Республіки після Першої Світової Війни. Вказано партії, які у своєму складі активно використовували «православний чинник». Підкреслено, що ідеологія таких політичних організацій відповідно й інтегрувала все, що пов'язане з православним рухом у регіоні.

Ключові слова: церква, держава, православ'я, політизація, Закарпаття.

Ефективний розвиток політичної історії Закарпаття за безпосередньої участі широких верств населення розпочався практично на початку ХХ століття. Перебуваючи до цього часу в складі Австро-Угорської монархії, місцеві жителі були позбавлені права самостійно вирішувати свої проблеми в суспільно-політичному житті. Тільки після завершення Першої світової війни й розпаду Австро-Угорщини (1919 р.) Закарпаття опинилося в ситуації, коли його майбутнє можна було визначити власними силами. Проте місцеве населення виявилось не готовим до таких змін. Відсутність політичної традиції і політичної культури, авторитетного лідера чи потужної організації – все це привело до своєрідного парадоксу. За короткий час місцевею інтелігенцією було розглянуто ряд можливих варіантів подальшого розвитку Закарпаття, у тому числі у складі Угорщини, України, Чехословаччини. Однак міжнародна ситуація вносила постійні корективи у вирішення цієї дилеми й урешті-решт регіон опинився у складі Чехословацької Республіки під назвою Підкарпатська Русь (Podkarpataska Rus).

У період 1918 – 1920 років серед закарпатської інтелігенції проходив процес групування чи об'єднання, що стало характерною рисою політичного життя тогочасного суспільства. Тому початок формування політичних партій, які поділялися як за національною ознакою (русофільські, українські, угорські, єврейські), так і за структурною організацією

(філії загальнодержавних або самостійні крайові партії) слід відносити до 1919 року. Варто наголосити, що до окупації регіону угорськими військами у 1938 – 1939 роках процес регіональної партизації проходив досить успішно.

Суспільство новоствореної Чехословацької Держави відчуло на собі період становлення й адаптації багатопартійної системи. Передумови створення та діяльність політичних партій базувалися на громадській думці, на суспільно-політичній активності населення і, врешті-решт, на вираженні їхніх інтересів перед державною владою. Обравши демократичний шлях розвитку у всіх сферах суспільного життя і маючи за приклад західноєвропейський варіант демократії, Чехословаччині необхідно було пристосуватися до реалій і перспектив розвитку власного суспільства. У цьому напрямку активність партій мала стати допоміжним інструментом у взаємних стосунках народних мас і держави. Партії практично звільняли громадян від необхідності самостійно вирішувати безліч суспільно-політичних проблем.

Проте багатопартійна система не була досконалою. З одного боку, існування досить великої кількості політичних партій різної політично-національної орієнтації мало позитивне значення в міжвоєнний період. Така ситуація не була штучною внаслідок природного розшарування суспільства. З іншого боку, необхідно було створити такі політичні партії, які змогли б чутливо реагувати на суспільні імпульси, впливати на перебіг історичних подій тощо. Слід було враховувати і той факт, що закарпатці традиційно вважалися релігійними. Відтак партійні лідери мали врахувати чинник багатоконфесійності регіону – глибокого впливу на громадян православ'я, римо- і греко-католицизму, іудаїзму.

Щодо «православного чинника», то особливу увагу на це звернули русофільські політичні партії Закарпаття, розвиток яких у

20 – 30-х роках ХХ століття був своєрідним і достатньо складним, а місцями навіть – суперечливим. Їхні особливості полягали, перш за все, у тому, що русофільські сили не були однорідною політичною масою. Тут були партії лідери – Автономний Земледільський Союз (АЗС, спершу ПЗС), Руська Національно-Автономна Партія (РНАП), Карпаторуська Трудова Партія (КТП) та ін., а також партії-аутсайтери (Карпато-Руська Земледільська Партія (КРЗП), Русское Народное Соединеніє (РНС), Карпаторусское Соединеніє Православних (КСП) та ін.) [12]. Ось серед них найбільше й робився акцент на православне населення Закарпаття.

У статті звернемо увагу на деякі аргументи використання партіями «православного чинника» в своїй діяльності. Наприклад, одна з відомих регіональних партій – КТП – традиційно перебувала в авангарді русофільських політичних партій і активно організувала свої комітети на території краю. Розбудова структурно-організаційної бази відбувалася за рахунок місцевих селян, міських жителів, а також духовенства, передусім православного (на противагу АЗС, яку підтримувало і греко-католицьке духовенство). Непоганою опорою КТП були і білоемігранти, а також галицькі й буковинські москвофіли, серед яких православні значно переважали. Цьому сприяла й наявність серед членів партії білоемігрантів, що пояснює і їх негативне ставлення до комуністів Росії, а особливо їх думки про повалення комуністичного режиму. Загалом, щодо членства в партії, то згідно зі статутом КТП ним міг бути кожен громадянин, котрий поділяв основні програмні положення і не мав членства в іншій політичній партії. Фінансування політичної організації здійснювалося за рахунок сплати членських внесків та добровільних пожертвувань [6, с. 23 – 24]. За своєю ідейно-політичною позицією, за ідеологічним характером КТП була наближена до

Чехословацької Народно-Соціалістичної Партії (ЧНСП). Упродовж міжвоєнного двадцятиліття вони постійно координували свої дії, а особливо напередодні та під час виборчих перегонів різних рівнів. Проте програмна платформа та партійні цілі КТП досить часто видозмінювалися. Незмінними залишалися позиції щодо боротьби з іредентськими ідеями Угорщини, що було характерним для православних жителів краю у цілому, і відповідно членів партії зокрема. Безупинно КТП вимагала й виконання договірних умов Чехословаччиною щодо автономних прагнень Підкарпатської Русі [16, к. 108]. Упродовж своєї діяльності КТП ідеологічно відстоювала центристські позиції.

Розмах активності КТП та її авторитет серед місцевого православно-русофільського населення призвів навіть до того, що серед закарпатських емігрантів у Канаді (м. Торонто) 14 лютого 1932 року було створено свою Карпаторуську Трудову Партію. Її головою було обрано Василя Сіму, секретарем – Федора Горзова, а членами правління – Миколу Вакарова, Ілька Гандера та інших [9].

19 листопада 1920 року у м. Мукачеві відбулися Установчі збори Аграрної партії [5]. Ідею її створення сюди принесли чеські урядовці й політики, які розраховували укорінити централістські порядки на щойно приєднаній до Чехословаччини карпатській території. З часом партія стала однією з наймасовіших політичних організацій і упродовж міжвоєнного періоду діяла під різними офіційними назвами, що подекуди наводило плутанину як для звичайних читачів, так і для вчених-дослідників. Від часу свого заснування і до 1923 року вона офіційно називалася Селянська Республіканська Земледільська Партія Підкарпатської Русі (СРЗППР) (тут використовуємо і загальну назву – Аграрна партія – М.Т.). На початковому етапі своєї діяльності формально партія існувала як самостійна крайова політична організація, але

за програмними цілями і структурно-організаційною основою вона підпорядковувалася центральним органам у Празі. Проте регіональна ідентифікація проявилася і в тому, що місцеві православні русофільські представники, які склали більшість в організаційному комітеті, настояли на своєму варіанті назви партії.

Особливим питанням релігійна приналежність постала в зіткненні місцевих русофілів і українців під час обговорення партійної коаліції землеробських партій щодо створення нової партійної структури – Руської Земледільсько-Автономної Партії (РЗАП). Цей факт, водночас, підтвердив думку, що в цілому релігійна політика в діяльності більшості регіональних партій була ліберальною та рівноправною. У цьому відношенні треба підкреслити те, що пропонувалося компромісне вирішення стосунків між греко-католиками, більша частина з яких була членами ПЗС та ЗАП, і православними, які склали не малу частку членської бази КТП. Отже, цим самим об'єднана партія РЗАП уникнула непорозумінь у цій сфері і ще більше сконсолідувала місцеве населення краю.

Популярною серед православних була й Russkaya Narodnaya Partiya (РНП). Її матеріально-фінансовій та ідейно-організаційній розбудові сприяла й Чехословацька Народно-Демократична Партія (ЧНДП), яку очолював К. Крамарж [15, s. 77]. Це була провладна політична організація, яка шляхом підтримки русофільських партійних осередків намагалася зменшити опозиційний тиск на уряд Чехословаччини. На парламентських виборах 1924 і 1925 років ЧНДП виступала самостійно, але успіху не здобула. Незважаючи на це, згідно програмних положень РНС виступала самостійною організаційною одиницею, яка повинна була стати політичною підпорою православного населення краю [7]. Партія відстоювала ру-

софільські позиції та впровадження офіційно на території Підкарпатської Русі російської мови.

Восени 1925 року на політичній арені краю з'явилася нова русофільська політична партія, яка отримала назву «Русское Народное Соединение» (РНС). Можемо припустити, що утворення РНС також стало наслідком розколу КРЗП, оскільки більшість її членів склали колишні представники ЗАП і КРЗП. Ще одна причина виникнення партії пов'язана, на нашу думку, з виходом із лав АЗС Івана Мочкоша з товаришами, який не витримав політичного протистояння та конкуренції в партії з Іваном Куртяком та Андрієм Бродієм. «Опозиціонер» І. Мочкош був американським громадянином, який повернувся із трудової еміграції після завершення Першої світової війни й відразу потрапив під нагляд Мукачівського поліцейського капітанату. Брав активну участь у політичному житті краю, і зокрема у роботі ЗАП [1, арк. 1 – 16].

Маючи непоганий досвід організаторської роботи в різних партійних інститутах, він негайно приступив до створення нових партійних осередків РНС. Так, 7 вересня 1925 року відбулися установчі збори партії у с. Великі Лучки, що на Мукачівщині [8, с. 87 – 88]. Присутні прийняли наступну резолюцію: «Ниже подписаны обыватели села Великих Лучокъ протоколарно заявleme вступъ въ «Русское Народное Соединение» и просиме всіхъ братьевъ живущихъ на Подкарпатской Руси, чтобы не призвали жадну партію только «Русское Народное Соединение», безъ которого не можетъ существовати, ибо въ соединенію есть и будетъ сила и мы всі за едно единство будеме боротися, ибо Русской правды велико надіемся въ Соединение...» [8, с. 88]. До складу місцевого комітету РНС увійшло більш як 30 чоловік православного віросповідання. РНС не була масовою партією і активної діяльності у перші роки

свого існування не проводила. Не брала вона й самостійної участі в парламентських виборах. Незважаючи на це, представники керівництва РНС були членами ЦРНР і постійно дотримувалися русофільських позицій.

Проте протиріччя, які виникали в русофільських політичних колах не сприяли консолідації, а скоріше павпаки – роз'єднували національно-політичний рух русофілів. Навіть у Центральній Руській (Русской – М.Т.) Народній Раді, яка залишалася їх надпартійним об'єднувачим центром, представники різних партій не могли порозумітися. Показовою у цьому відношенні була ситуація, яка склалася в Центральній Руській Народній Раді наприкінці 1927 року. На засіданні президії партії РНС 31 грудня було прийняте одностайне рішення про вихід партії із складу ЦРНР і відкликання своїх членів, а саме Д. Дудаша, О. Попова та І. Мочкоша. Мотивація такого відчайдушного кроку була проста і водночас промовиста – «узурпація влади в ЦРНР лідером АЗС І. Куртяком» [3]. Офіційно ж головною причиною виходу РНС зі складу представницького органу стало те, що ЦРНР «осталась равнодушной и не подала протеста противъ антирусской и антиславянской акции лорда Ротермера, чемъ наложила позорное пятно на руской національній характеръ Подкарпатской Руси и на всехъ національно чувствующихъ карпатороссовъ» [3].

Така позиція РНС яскраво свідчить про різнобічне ставлення до тих чи інших політичних подій у краї партій русофільської орієнтації. Своїм ставленням до акції лорда Ротермера, метою якої було повернення Угорщині втрачених геополітичних позицій, РНС промовисто підтвердила й свою антиугорську прослав'янську партійну політику, що слугувала основою православного чинника. На противагу іншим політичним організаціям (наприклад АЗС) партія РНС у цьому відношенні виглядала більш патріо-

тичною, а її чітка русофільська (мабуть більше слов'янофільська) позиція була цілком зрозумілою. Міжпартійні суперечки в РНС виникали також з інших причин, зокрема економічного характеру (наприклад з Аграрною партією) [4].

Отже, треба визнати, що партії подібні РНС незважаючи на свою структурно-організаційну слабкість уміли реагувати на різні політичні події і гідно відстоювати власні позиції. Тому РНС вирізнялася серед інших однотипних православних політичних організацій. Мала партія і власний друкований орган – «Свободное слово», яке редагував Дмитро Дудаш. Кореспондентом новинки працював і член РНС Олександр Попов [2, арк. 1 – 3].

Про яскраво виражений православний чинник вказує й назва та діяльність ще однієї русофільської політичної партії, яка чітко орієнтувалася на місцеве православне населення. Вона називалася «Карпаторусское Соединение Православныхъ» (КСП), а її керівництво знаходилося в руках православних священників, зокрема о. Михайла Розмана – настоятеля церковного приходу в Білках [13, арк. 1]. КСП була малочисельною й ще менш популярною політичною організацією в краї. В історичній науці такі утворення прийнято називати «партіями-карликами». Вона брала участь лише у земських виборах, де намагалася через своїх представників захищати інтереси православної церкви та її вірників. Хоча, як стверджували члени КСП, це була лише програма мінімум. Згодом планувалося висувати своїх кандидатів у парламент і сенат [13, арк. 1].

У земельне представництво під першим номером КСП намагалася провести Михайла Розмана, якого називали «першим за сотні років православним священником – висуванцем в кандидати» [13, арк. 2]. Другим у кандидатському листі від КСП був член православного комітету з Великих Лучок Г. Гунта-

нович: «Наибольшему православному приходу въ Карпатской Руси дамо другое место» [13, арк. 2]. Передвиборчі листівки КСП закликали відстоювати інтереси «нашей Церкви Православной» і вказували, що буде, мовляв, великою ганьбою, якщо в православних селах «своя партія православныхъ» не дістане більшості голосів [13, арк. 1]. Проте реальності були зовсім іншими. Будучи маловідомою партією, КСП не мала реального впливу на політичне життя краю. Вона загубилася в партійно-політичній боротьбі і не залишила після себе ніяких відомостей, які б свідчили про її активну позицію чи діяльність. З іншого боку, сам факт існування русофільської православної партії вказував на ще більше розшарування серед місцевого населення і аж ніяк не міг сприяти його консолідації. Поряд з цим, слід визнати цим фактом необмежений політичний плюралізм, впроваджуваний демократичною системою Чехословацької Республіки.

У першій половині 1930-х років найбільш популярною серед православних вірників справді була КТП, яка активно займалася пропагандою політико-партійних ідей на місцях. Співпраця з чехословацькими народними соціалістами прикривала тили партії у Празі. У свою чергу КТП продовжувала політику лояльного ставлення до держави, була в цілому провладною партією, хоча й надалі вимагала наділення Закарпаття автономними правами. Проте співробітництво із ЧНСП обмежувало політичний вплив КТП на ситуацію в краї. Незважаючи на активну організаційну роботу, КТП не мала масової підтримки серед православного населення, яке «трудовики» вважали своїм стовідсотковим електоратом. Причина крилася в тому, що частина православно-русофільських жителів тогочасної Підкарпатської Русі підтримувала інші православні партії «Русское Народное Соединение» (РНС), а згодом – «Карпаторусское Соединение Православныхъ»

(КСП). Своєрідне розшарування православного населення негативно впливало на силу опозиції.

На початку 1935 року у ряді сіл краю були створені нові осередки КТП і розширено вже до цього часу існуючі (у селах Нанково, Нижнє Селище, Копашнево, Чумальово, Золотарьово, Драгово, Руське Поле та ін.) [10]. Розширення партійних осередків на території краю в 1935 році давало можливість членам КТП з надією дивитися у майбутнє, ставлячи перед собою нові перспективні плани. Ситуація, яка позитивно відбивалася на авторитеті КТП в середині 1930-х років (особливо серед православного населення) давала шанс партії вдало виступити на виборах усіх рівнів. Осередки КТП однастижно підтримали таку позицію правління і готувалися насамперед до виборів у сільські представництва, вважаючи свою партію, «нашчитывающую въ настоящее время уже несколько тысячъ старыхъ и молодыхъ сознательныхъ русскихъ православныхъ борцовъ за права и лучшую долю нашего народа», безапеляційним фаворитом у сільській місцевості [10]. Проте результати голосувань змусили «трудоників» розчаруватися в цих сподіваннях, які нічого крім політичного фіаско їм не принесли. Головною причиною цих невдач КТП визнала масові фальсифікації виборів і підтасування «трудокових» голосів на користь Аграрної партії [11].

Виражаючи незадоволення таким станом речей КТП продовжувала свою діяльність і настоювала на тому, що тільки ця партія «единственная борется стойко и неустрашимо за права нашей святой православной церкви, за лучшую долю нашего народа и за осуществление автономии нашего края, которая была бы въ рукахъ народа» [10].

Проваливши вибори до сільських представництв, КТП більш організовано підійшла до виборів у земське представництво. До кандидатського листа №5 від КТП увійшли такі члени партії як Олексій Логойда (Русь-

ке), Михайло Юришин (Урмезієво), Михайло Сеньо (Хуст), Михайло Ком'ятій (В. Севлюш), Ілля Форзан (Воловець), Василь Микита (Ракошино), Михайло Біровчак (Ярок), Стефан Макар (Егреш), Василь Желізник (Бачава), Іван Микита (Ракошино), Юрій Пицура (Рахів), Емільян Вальшецький (Мукачево) [14]. Проте й тут бажаних результатів «трудовикам» досягнути не вдалося.

Відсутність єдності православних вірників у партійному питанні змушувала партії до коаліційних об'єднань. Так, новостворена партія РНАП виступила на парламентських виборах 1935 року в «Чехословацькому народному об'єднанні» (разом з ЧНДП). Нову русофільську партію підтримало 28 тисяч 954 виборців (8,9 відсотків), що дозволило її лідеру Степану Фенцику посісти крісло депутата парламенту [15, s. 82]. Особливою підтримкою РНАП користувалася серед місцевого малоземельного селянства та інтелігенції, передусім православного віросповідання, а також серед «руського» студентства.

Продовжувала свою діяльність і Карпато-руська Трудова Партія (КТП), яку очолював Іларіон Цурканович. Вона й надалі стояла на русофільських позиціях, при цьому постійно виступаючи передусім захисником православного населення. КТП користувалася підтримкою сільських жителів, оскільки своїми програмними документами була більш наближена до проблем аграрного сектору і особливо в умовах виходу країни з довгорічної економічної кризи. Проте там, де сільське населення у більшості складали не православні віруючі КТП авторитету не мала. Навіть партійний друкований орган газета «Русская Земля», яку редагував І. Цурканович, на своїх шпальтах болісно реагувала на таку ситуацію і дещо в іронічній формі відгукувалася про представників інших конфесій [10].

Щодо структурно-організаційної роботи партії, то вона продовжувала підтримувати зв'язки із сільським населенням шляхом організації мережі осередків. У лютому 1935 року КТП розширила свій вплив серед населення сіл Нанково, Нижнє Селище, Копашнево, Чумальово, Золотарево, Драгово, Руське Поле. Безпосередню участь у створенні партійних осередків брало центральне правління КТП і керівник організації І. Цурканович, який виступав з доповідями на зборах місцевих партійних комітетів. Так, зокрема 17 березня 1935 року були проведені партійні засідання в селах Вонігово, Теремля, Дулово, Буштино, де «робота партії была народом одобрена, а сенатору Цуркановичу было выражено полное доверие» [10].

КТП висловлювала різке незадоволення політикою загальнодержавних політичних партій, які розгорнули активну діяльність в краї, створюючи партійні філії і відбираючи електоральні голоси на свою користь. Але упродовж 1936 – 1937 років КТП ніби змирившись із тим, що великого впливу на перебіг політичних подій у краї мати не зможе, зосередилася на відстоюванні русофільсько-православних позицій у сільській місцевості.

Партійна газета «Русская Земля» продовжувала виходити і у 1938 році КТП брала участь в обговоренні автономних проєктів, ідейно підтримуючи як позицію русофільських політичних партій, так і представницького органу згаданих політичних сил – Центральної Руської Народної Ради.

У цілому ж розвиток русофільських партій у міжвоєнний період носив, як бачимо, хаотичний характер і на відміну від проукраїнських політичних сил не був однорідним, функціонуючи подекуди намежі антидержавного й антидемократичного. Позиція автономних партій також зазнала певної еволюції, що відбивалося на безпосередній діяльності політичних організацій, розколу та формуванню нових, як правило малочисельних і маловпливових, політичних партій. На цьому фоні можна було визначити як партії-гегемони, так і партії-аутсайтери. Для кожної із них наступний політико-партійний етап був по своєму визначальним. Внаслідок залучення до політичного життя представників усіх верств населення, питому вагу потенційних партійців складало й духовенство, зокрема православне, що й визначало вектор впливу «православного чинника» в регіоні.

Джерела:

1. Державний архів Закарпатської області. Фонд 13, Опис 1. «Мукачівське жупанське управління, м. Мукачево. 1920 – 1926». Спр.195, Арк.16. «Листування з Президією Цивільного управління і Мукачівським поліцейським капітанатом про слідкування за діяльністю американського громадянина Івана Мочкаша в користь автономної землеробської партії (16 липня – 26 серпня 1921)», арк. 1 – 16.
2. Державний архів Закарпатської області. Фонд 1056, Опис 1. «Адвокатська контора Брацайка. 1919 – 1952». Спр.305. «Жалоба обвинителя частного, директора Ужгородской учительской семинарии Августина Волошина на ответственного редактора газеты Русского народного Соединения «Свободное слово» Дудаш Дмитрия и корреспондента газеты Попова Александра за клевету в печати и переписка с обвиняемыми об уплате судебных расходов (1930, 1932)», арк. 1 – 3.
3. Земледельская Политика [періодичне видання], 1928, 27 января.
4. Земледельская Политика [періодичне видання], 1934, 5 июля.
5. Земледельская Политика [періодичне видання], 1935, 5 декабря.

6. Карпаторусская трудовая партия, ее цель, программа и организация. Пряшев: Комитет по организации КТП, 1920, с. 23 – 24.
7. Программа Русского народного соединения. Мукачево, 1931.
8. Рубіш Ф., Рубіш-Чучвар В. Великі Лучки. Ужгород: Патент, 1999. 550 с.
9. Русская Земля [періодичне видання], 1933, 9 сентября.
10. Русская Земля [періодичне видання], 1935, 18 марта.
11. Русская Земля [періодичне видання], 1937, 8 января.
12. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939): монографія. Ужгород: Наш рідний край, 2006. 380 с.
13. Фонди Закарпатського краєзнавчого музею. Інв. № Арх. 2405. «Карпаторусское Соединение Православныхъ», арк. 1 2.10, арк. 2.
14. Фонди Закарпатського краєзнавчого музею. УМ – 7895. «Кандидатський лист №5 Карпаторусской Трудовой партіи для выбора членовъ въ земское представительство в Подкарпаторусскомъ крае, 1935», арк. 1.
15. Brandejs J. Vývoj politických poměrů na Podkarpatské Rusi v období 1918 – 1935. *Podkarpatská Rus. Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Bratislava, 1936. S.72 – 88.
16. Štatni Ustredni Archiv v Praze. fond Prezidium ministerske rady, 1918 – 1945. k. 108.

